

ної компетентності розширюється та звужується залежно від поглядів дослідників щодо цієї категорії, серед авторів існують певні протиріччя щодо структурних компонентів соціальної компетентності. Наявна необхідність подальшого дослідження структури соціальної компетентності та розробки практичних методик виявлення рівня сформованості та розвитку соціальної компетентності. Соціальна компетентність настільки всеосяжна характеристика особистості, що її дуже важко лаконічно визначити та чітко розділити межі структурних компонентів, оскільки часто вони є прозорими та умовними. Протиріччя дослідників вказують на те, що проблема структури соціальної компетентності потребує прискіпливої уваги фахівців.

Соціальна компетентність – це багатогранна характеристика особистості, яка своєю багатокомпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі. Оскільки особистість – істота суто соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із оточуючим соціальним середовищем, так і самопочуття та самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі. Саме рівновага цих полярностей може визначати соціальну компетентність. На наш погляд в структурі соціальної компетентності важливо розрізняти як змістовні компоненти в горизонтальному вимірі (когнітивний, емоційно-мотиваційний, особистісно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), так і вертикальний вимір, що відображає ці складові на індивідуальному та суто соціальному рівні. Таким чином, в структурі соціальної компетентності ми розрізняємо:

1) **когнітивний** компонент на індивідуальному рівні передбачає достатній рівень соціального інтелекту, знання про себе та своє місце у світі, планування власного життєвого сценарію, на суто соціальному рівні передбачається уявлення про соціальні норми, правила та закони, передбачає розуміння соціальної дійсності, дивергентне та творче мислення щодо побудови соціальної взаємодії, продуктивного вирішення конфліктів, співробітництва, здорового способу життя, поведінки у складних ситуаціях тощо, розуміння закономірностей суспільного буття та розвитку суспільства і світу.

2) **емоційно-мотиваційний** компонент на індивідуальному рівні передбачає емоційне ставлення до оточення, розуміння власних емоцій, почуттів, психічну саморегуляцію, мотиви власного саморозвитку та досягнень на суто соціальному рівні передбачається розуміння емоційних проявів, бажань, очікувань інших, відчуття нюансів соціальних ситуацій, вміння налаштуватися на спілкування, наявність соціальних мотивів;

3) **особистісно-ціннісний** компонент передбачає збереження непорушним власного пропріуму, наявність почуття власної гідності, відповідальності, принципово-

сті, визначення власної позиції, на суто соціальному рівні це шанування прав інших, цінність "іншого", толерантність, наявність не викривлених соціально-орієнтованих ціннісних орієнтацій;

3) **комунікативно-поведінковий** компонент на індивідуальному рівні характеризується наявністю певного соціального досвіду, вміння вербалізації думки, виявляти в мовленнєвій комунікації свою індивідуальність, розмаїття технік поведінки; на суто соціальному рівні – навичок ефективної взаємодії з соціумом, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, продуктивно співпрацювати з дорослими та однолітками, вміння діяти адекватно ситуації, виконання соціальних ролей, застосовувати технології трансформації та комунікативного розв'язання конфліктів та виходу з кризових ситуацій тощо.

Ця структурна модель, як й інші, відносно відкриває характеристики структурних складових, більш ґрунтовно розкриває структуру соціальної компетентності. Дослідження цих компонентів відповідно до вікової динаміки розвитку та різних умов освітнього середовища потребує подальшої уваги з боку фахівців різних галузей науки.

1. Варяниця Л. О. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / Л. О. Варяниця. – Луганськ, 2006. – 23 с. 2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горянська // Рідна школа. – 2004. – № 7-8. 3. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / М. О. Докторович. – К., 2007. – 20 с. 4. Калинина Н. В. Развитие социальной компетентности школьников в образовательной среде: психолого-педагогическое сопровождение / Н. В. Калинина. – Ульяновск : УИПК ПРО, 2004. – 228 с. 5. Кондратова Т. С. Развитие социальной компетентности подростков в общеобразовательной школе / Т. С. Кондратова, Н. М. Сажина // Синергетика образования. – Вып. 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: http://www.sinobr.ru/artcls/a12_2.html. 6. Макаров С. В. Психолого-педагогические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : Автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. В. Макаров. – М., 2004. – 21 с. 7. Никитина С. В. Становление социальной компетентности старшеклассников современной общеобразовательной школы : Дис. ... канд. пед. наук / С. В. Никитина. – Омск, 2004. – 214 с. 8. Прямыкова Е. В. Развитие социального мышления старшеклассников в процессе изучения общественных дисциплин : Дис. ... канд. социол. наук / Е. В. Прямыкова. – Екатеринбург, 2004. – 166 с. 9. Свирская Л. Н. Организационно-педагогические условия становления начал ключевых компетентностей ребенка дошкольного возраста : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. Н. Свирская. – Великий Новгород, 2004. – 26 с. 10. Слот В. Нидерландская модель социальной помощи детям и подросткам, ориентированная на социальную компетенцию / В. Слот, Х. Спанярд // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – № 1. 11. Смагина Т. М. Понятие та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема / Т. М. Смагина // Вісник Житомирського державного університету. Вип. 50. Педагогічні науки. – 2010. – С. 138-142. 12. Цветков В. В. Формирование социальной компетентности сельских школьников : Дис. ... канд. пед. наук / В. В. Цветков. – Великий Новгород, 2002. – 155 с. 13. Шабатура Л. Н. Становление социальной компетентности личности в процессе гуманизации профессионального образования : Дис. ... канд. философ. наук / Л. Н. Шабатура. – Омск, 1996. – 167 с.

Надійшла до редакції

3. Карпенко, д-р психол. наук, проф.

КОПІНГ-РЕСУРС МЕНТАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується феномен ментальної солідарності, яка розглядається як основа консолідації сучасного українського суспільства.

This article analyzes the phenomenon of mental solidarity, which is considered as a basis for the consolidation of modern Ukrainian society.

Кожен суцільний соціальний організм, тим паче такий, як держава, тримається завдяки внутрішнім інтеграційним процесам, які забезпечують його стійкість і гарантують спротив руйнівним впливам зовнішніх сил. У

цьому зв'язку солідарність утілює колективну волю державного народу як політичної нації, спрямовану на координацію партикулярних інтересів і завдань заради досягнення суспільно значущих цілей і наближення

стратегічно важливих перспектив – матеріально-економічного, соціокультурного і духовного розвитку всіх суб'єктів державотворення.

Усвідомлення солідарності як вагомого чинника виживання і суспільного розвитку нації та держави проблематизується триваючим процесом болісної трансформації традиційної пострадянської ментальності українців у сучасну інноваційну ментальність розвинутих зарубіжних суспільних і державних утворень.

Уперше поняття "ментальність" було обґрунтовано в історичній школі "Анналів" (Ф. Бродель, М. Блок, Ж. Дюбі, Л. Февр), де воно трактувалося як мисленнєва, духовна субстанція, характерна для всього суспільства та його окремих прошарків, що визначає їх картину світу й поведінки. При цьому наголошувалося, що ментальність є об'єктивно-духовною структурою. Звідси випливає, що ментальна солідарність виникає в результаті узгодження домінуючих, нормативно закріплених систем значень, смислів і цінностей, образу світу сучасників та є проявом їх суб'єктності [6]. В результаті зміни суспільного ладу відбувається і зміна ментальності. В. І. Пищик вважає, що народжені в СРСР володіють переважно традиційною ментальністю з домінуванням у ній соціоцентричних установок, колективного самовизначення, егалітарної налаштованості, самообмеження у задоволенні матеріальних потреб, конформізму, авторитаризму, аскетизму, поваги до авторитету і статусу, обмеження свобод на користь обов'язків, соціального контролю і т. ін.

Інноваційна ментальність сучасності ґрунтується на свободі самореалізації, інтернальному локусі контролю, особистісній рефлексії, тому "завдання сучасної людини – навчитися приймати непередбачуваність світу, підготуватися до неї. Людина як суб'єкт сучасного суспільства повинна бути компетентною в стратегіях самоопановувальної, долаючої поведінки" [6, с. 23]. Джерелом суспільних інновацій оголошується мультикультуральність і плюралізм цінностей, рівноцінність життєвих проектів і сценаріїв суспільної поведінки. Відтак функцію структурування внутрішнього світу особи, її життєвого простору і впорядкування часової перспективи, а також вітакультурного контексту суспільства загалом може виконати постановка стратегічних цілей та засобів їх досягнення на прийнятній ціннісно-мотиваційній основі. Причому, якщо в традиційному суспільстві особа застає готові для її адаптивної соціалізації освітні та виховні "форми", то інноваційне суспільство пропонує множину варіантів для персонального вибору і творчої самореалізації. Це означає, що ментальна солідарність сучасного суспільства підживлюється індивідуальною ініціативою, груповими професійними дискусіями, опитуванням і врахуванням громадської думки, політичними дебатами, повноцінним функціонуванням "ринку ідей" і т. д., тобто конструюється "знизу", на відміну від традиційної ментальної солідарності, яка консервує суспільні відносини, інституціонально перебуваючи "зверху".

Постала в демократичний спосіб інноваційна ментальна солідарність базується на ціннісно-орієнтаційній єдності спільнот і громадян; визначеності об'єднавчої мети, добровільно прийнятої переважною більшістю громадян у процесі суспільного діалогу; кооперації індивідуальних і групових зусиль; персональний відповідальності за ухвалені консенсусом рішення; легітимній формі громадського контролю.

Ціннісно-цільова згуртованість (солідарність) суспільства становить колосальний копінг-ресурс національної безпеки та розбудови держави за інноваційним взірцем. У психологічній літературі представлені два принципово відмінні підходи до визначення копіngu. Прихильники першого розглядають копінг як широке

поняття, що включає поряд з усвідомленими стратегіями, що перетворюють ситуацію, і механізми психологічного захисту [1]. Представники другого підходу розрізняють копінг і захист як специфічні форми поведінки. Зокрема, Н. Хаан пише, що копінг пластичний і цілеспрямований, враховує особливості ситуації, а захист ригідний і автоматизований; копінг включає процеси обдумування, аналізу ситуації та є високо диференційованим, а захисні механізми передбачають велику кількість неусвідомлюваних реакцій (цит. за: [1, с. 101]). Ми поділяємо позицію А. В. Лібіної про те, що копінг є ефективним способом подолання труднощів, які з'являються на шляху досягнення намічених цілей [4]. Загалом копінг характеризується як цілеспрямований, конструктивний та усвідомлюваний спосіб реагування. Завдяки копіngu можливе не лише продуктивне розв'язання виниклої колізії, але й психодуховний розвиток, зростання компетентності, конкурентоздатності і життєстійкості особи і соціуму. Роль же захисних механізмів неоднозначна. У кращому випадку це паліативний спосіб пом'якшення конфлікту, відтермінування його розв'язання, у гіршому – формування соціальних ілюзій внаслідок викривленого, сфальсифікованого образу ситуації, що веде до неадекватної та неконструктивної, а часто і саморуйнівної поведінки.

Е. Фрайденберг і Р. Льюїс говорять про стиль подолання як тенденцію людини (і організованого соціуму – З. К.) діяти своєрідним послідовним чином у скрутних ситуаціях, віддаючи перевагу певним патернам поведінки. До розряду цих ситуацій можуть належати як екстраординарні (екстремальні, проблемні, конфліктні, критичні, травмівні) події, так і повсякденні аверсивні ситуації. Таким чином, копінг-стиль інтегрує низку індивідуально специфічних копінг-стратегій та виражає повторювану рису (диспозицію) соціальної поведінки, відтак може розглядатися як типовий копінг-ресурс певної особи, спільноти чи суспільства загалом.

М. О. Холодна зі співробітниками запропонували одну з найобґрунтованіших класифікацій копінг-стилів залежно від того, як оцінюється та чи інша ситуація (розв'язувана чи нерозв'язувана) і можливості з нею впоратися (можна – не можна). Таким чином, було отримано чотири стилі подолання: проблемно-орієнтований стиль (ситуація розв'язувана / можна впоратися); мобілізаційний стиль (ситуація нерозв'язувана / можна впоратися); соціотропний стиль (ситуація розв'язувана / не можна впоратися); емоційно-домінантний стиль (ситуація нерозв'язувана / не можна впоратися) [7].

Екстраполяція напрацювань у галузі копінг-поведінки на царину соціально-психологічних чинників національної безпеки України означає організаційно-управлінську, світоглядно-вольову, морально-рефлексивну і толерантну емпатійну консолідацію громадянського суспільства задля протидії перманентно виникаючим зовнішнім загрозам і небезпекам. У цьому разі проблемно-орієнтований стиль подолання має шанс актуалізуватися в умовах здійснення реформ та впровадження різноманітних інновацій, що збагачують технологічний етос культури. Мобілізаційний стиль подолання виражає спрямованість усіх суспільних інститутів на активізацію внутрішніх ресурсів, починаючи від консолідації політичної волі і закінчуючи зміцненням обороноздатності держави. Емоційно-домінантний стиль проявляється в зовнішній і внутрішній емоційній експресії при зіткненні зі складною ситуацією (демонстрація соціального оптимізму, віри в "українську мрію", довіра до своїх лідерів, врахування авторитетного голосу кращих представників духовної еліти – "совісті нації" тощо). Соціотропний стиль передбачає опору на близьких людей, політичних соратників, авторитетну громадську думку, належність до референтного кола,

наприклад, провідних європейських і світових інституцій, що дозволяє в адаптивний спосіб впоратися з відомими проблемами, скориставшись уже апробованим іншими державами алгоритмом суспільно-політичного, економічного й культурного розвитку.

В якості найпродуктивнішого можна прогнозувати синтетичний стиль, який репрезентує суперпозицію вище схарактеризованих стилів і дозволяє суспільству реалізувати свої інтегративні суб'єктні здатності щодо визначення доцільності застосування того чи того стилю подолання або комбінування елементів різних стилів з метою ефективного розв'язання нагальної актуальної проблемної ситуації. Такий синтетичний стиль – не просто найемкший, а й найбільш варіативний, гнучкий, здатний до оперативного перекомбінування і творчої трансформації [3]. Відтак розбудова сучасного українського суспільства буде відбуватися тим успішніше, чим ширшим діапазоном копінг-стратегій послуговуються інститути влади, політичні партії та громадські організації, що можливо при врахуванні якомога більшої кількості параметрів оцінки життєвих ситуацій. Дезінтегрований же соціум з різними суспільними ідеалами, культурними героями, міфами й історичними легендами, уявленнями про якісне й успішне життя, буденними поведінковими стандартами тощо сам себе знесилює і позбавляє цивілізаційної перспективи, позаяк більше захищається, аніж конструктивно відповідає на виклики, продиктовані потребами свого цивілізаційного поступу.

Крос-культурні дослідження регіональних особливостей ментальності українців свідчать про наявність лінії "розриву по Дніпру". Так дослідження аксіопсихологічного потенціалу гуманізації професійної підготовки соціальних педагогів В. П. Голована, виконане під нашим керівництвом, показало, що представники Сіверщини достовірно відрізняються від студентів з Прикарпаття та Волині вищим авторитаризмом і нижчими показниками чуттєвості, прагнення до усамітнення і сумлінності; натомість майбутні соціальні педагоги з північно-західного регіону сумлінніші, самодостатніші та значно менше схильні до авантюризму. Встановлений факт є свідченням більшої ментальної близькості студентства західних теренів України до декларованих європейських цінностей на відміну від їх ровесників зі сходу України [2].

Отримані результати свідчать про те, що ментально несолідарний соціум має розмиту (дифузну) національну ідентичність, а відтак не може послідовно й зрозуміло позиціонувати себе у світі. Національна ідентичність особи і соціуму як спільне з іншими громадянами і громадами переживання своєї ментальної, етнокультурної унікальності в колі інших народів передбачає здатність покладатися на власні сили у ситуаціях, що становлять національну загрозу, містять цивілізаційний (чи будь-який інший, локальний) виклик, або є ризикованими з точки зору автентичного відповідального вибору.

Розповсюдження ідей нарративної психології, що конкретизують напрацювання постмодерністських візій соціальних феноменів, зокрема в їх конструктивістській версії, вимагає врахування різних аспектів солідарності – культурно-історичних, економічних, політичних, психолого-педагогічних, моральних і правових, світоглядних і релігійних тощо. Всі разом вони творитимуть "матеріал" спільного нарративу (національного проекту суспільного розвитку) як системи узгоджених та стійких етнокультурних кодів і пов'язаних з ними політичних і економічних домагань, очікувань, активних (ініціативних і відповідальних) дій як у внутрішньому реформуванні держави, так і в її зовнішніх зносинах з поліморфним оточенням. Таким чином, утвердження солідарності базується на легітимізації й інституціоналізації суспіль-

но значущих смислів життєдіяльності, яка надає зовнішньої рівноваги і передбачуваності, ціннісно-орієнтаційної визначеності і твердості устремлінням, що кристалізуються у внутрішньо хаотичному, нестабільному, детермінованому різними, часто конфліктними, інтересами в середовищі окремо взятої держави.

Проте на заваді подібної консолідації зусиль стоять родимі плями тривалої державної безсуб'єктності України: посттоталітарність, постколоніальність, посттравматичність та гіпертрофована цінність споживання. "Таке поєднання рис, з погляду психоаналітичної парадигми, може бути діагностовано як *нарцисичний розлад*. При зіткненні з культурами умовно здоровішими це загрожує розмиванням, руйнуванням ідентичності, поверховим привласненням не автентичних цінностей та збідненням власної ціннісно-сміслової сфери" [5, с. 11]. Геополітичне і ментальне становище України між східною (традиційною, колективістською) і західною (інноваційною, індивідуалістичною) цивілізаціями, обтяжене до того ж відзначеними комплексами, становить величезну проблему як для самої держави, так і для її сусідів. Намагання чинної влади обмежити демократію, вгамувати опозицію ігноруванням її вимог, вибірковим правосуддям, практика ухвалення важливих державних рішень без компетентного обговорення в експертних колах, бюрократизація освіти, науки, культури шляхом формального нав'язування ментально чужорідних і фінансово не забезпечених стандартів реально підмінює солідарність як наслідок спонтанної самоорганізації соціуму вибухонебезпечним авторитарним приневоленням. Ба більше, нехтування копінг-ресурсом інноваційної ментальної солідарності дезорієнтує і доброзичливо налаштовані держави-інтегратори, що дбають про колективну безпеку, оскільки ціннісно-орієнтаційно розколота держава не здатна чітко сформулювати для світу свої меседжі і послідовно й наполегливо втілювати їх у життя. Відтак перед всім українським суспільством з його державними інститутами, політичними партіями і громадськими організаціями, експертним професійним середовищем стоїть нагальне завдання з подолання традиційного розриву між приватними і суспільними інтересами, зжиття комплексу хуторянської меншовартості і квиління-вичікування на маргінеса історії. Натомість потрібна подальша розбудова демократичних засад співжиття, плекання принципів самоорганізації та самоврядування громад і залучення кожного до управління державними справами. Тільки тоді солідарність почне приносити свої плоди у вигляді покращення стандартів гідного людини життя, а для держави – повагу і наслідування з боку інших народів.

1. Битюцкая Е. В. Современные подходы к изучению совладания с трудными жизненными ситуациями / Е. В. Битюцкая // Вестник Московского университета. – 2011. – № 1. (Серия 14. "Психология"). – С. 100–111. 2. Голован В. П. Аксіопсихологічний потенціал гуманізації професійної підготовки соціальних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / В. П. Голован. – Івано-Франківськ, 2006. – 18 с. 3. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с. 4. Либина А. В. Совладающий интеллект : человек в сложной жизненной ситуации / А. В. Либина. – М. : Эксмо, 2008. – 400 с. (Серия "Психологическое образование"). 5. Мединська Ю. Психологічний аналіз кризи ідентичності українського суспільства / Ю. Мединська, Р. Гривул // Психологія і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 6–13. 6. Пищик В. И. "Потеря" традиционной субъектности поколений как феномен трансформации ментальности / В. И. Пищик // Психологический журнал. – 2010. – Т. 31, № 2. – С. 20–27. 7. Холодная М. А. Структура стратегий совладания в юношеском возрасте (к проблеме валидности опросника "Юношеская копинг-шкала") / М. А. Холодная, О. Г. Берестнева, Е. А. Муратова // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 143–156.